

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ
СТАРШОКЛАСНИКІВ***Полтавська Наталія Анатоліївна,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри теорії, історії музики та інструментальної підготовки**Інститут культури і мистецтва**ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

Своєрідність формування духовних цінностей старшокласників засобами мистецтва характеризується сьогодні співіснуванням у сучасному світі всіляких художніх явищ, підвищенням активності художнього середовища, з одного боку, й інертністю системи художньої освіти – з іншого в умовах навчально-виховного розвитку кожного учня.

Вирішення дослідницьких завдань, пов'язаних із визначенням педагогічних умов формування духовних цінностей старшокласників, передбачає урахування того, що становлення ціннісного світу, передача ціннісного досвіду від покоління до покоління включає оволодіння накопиченого людством досвіду, але не співпадає із прагматизмом, утилітарним оволодінням результатами попередньої діяльності.

На сучасному етапі провідними вченими та педагогами набутий багатий досвід у галузі теорії та практики з формування духовних цінностей молоді.

На педагогічному рівні цю проблему вирішували такі науковці: Т. Анохіна, О. Газман, В. Бедерханова, Н. Крилова, Н. Михайлова, С. Поляков, Т. Фролова, С. Юсфін та ін [1].

Важливо слід визнати позицію про те, що культурно - ціннісна наступність не здійснюється автоматично, необхідним є визначення та реалізація відповідних умов, за якими через спеціальні форми, методи, психолого-педагогічні механізми ефективно може здійснювати процес формування духовних цінностей старшокласників.

Мета статті полягає в обґрунтуванні педагогічних умов формування духовних цінностей старшокласників.

Педагогічні умови являють собою цілісну систему обставин, що визначають (або не визначають) цільові настанови виховання, його зміст та технології, а також стосунки між педагогами та учнями.

Система у традиційному розумінні – це сукупність елементів, що взаємопов'язані між собою таким чином, що виникає цілісність, єдність. Система педагогічних умов є відкритою структурою, зміст якої включає комплекс постійних об'єктів, що вступають у суб'єктні зв'язки: вчителі, учнів, адміністрація, батьки. Внутрішнє середовище школи як освітній внутрішній простір характеризується комплексом складових педагогічного процесу: цільові настанови діяльності, прогнозовані результати, механізми здійснення мети та досягнення результатів, програмно-методичне забезпечення та науковий супровід діяльності суб'єктів освіти, морально-психологічний клімат школи, її соціокультурний імідж тощо. Зовнішні умови, що впливають на зміст процесу формування духовних цінностей учнівської молоді, структуру та систему педагогічних умов, формуються під впливом освітньої політики держави та регіону, економічних та політичних факторів, інфраструктури міста та мікрорайону та ін.

Важливо відзначити, що цілісність системи педагогічних умов як якість цілого не може бути зведена до суми властивостей її компонентів. Система педагогічних умов має унікальні властивості, які забезпечують вплив на ефективність виховного процесу.

Системний підхід до розробки педагогічних умов формування духовних цінностей старшокласників відповідає методологічним положенням, підґрунтям яких є наукове розуміння підсистем об'єктів та суб'єктів, що діють у цій системі. Системний підхід орієнтує дослідження на розкриття цілісності у виховному процесі, на виявлення різноманітних зв'язків складного об'єкту та зведення їх у єдину теоретичну картину.

На основі науково-педагогічної літератури ми визначили такий комплекс провідних педагогічних умов: організаційні, змістовні, методичні.

1. **Організаційні умови** підкоряються принципам побудови процесу формування духовних цінностей у старшокласників: позиція педагога, учня, характер та форми педагогічної взаємодії, послідовність етапів організації відповідного процесу.

2. **Змістовні умови** поширюються на усі види діяльності у процесі формування духовних цінностей та характеризуються наявністю концепції, програми та плану роботи з формування духовних цінностей.

3. **Методичні умови** передбачають забезпечення усієї навчально-виховної роботи прийомами та способами педагогічної взаємодії у процесі формування духовних цінностей.

Саме комплекс цих умов співвідноситься із проектуванням в ідеалі бажаного результату, а саме: програмуєть високій рівень сформованості духовних цінностей старшокласників.

Слід враховувати, що педагогічні умови є цільовою категорією, можуть мати якісні показники, оцінюватися як сприятливі, реальні тощо. Педагогічні умови створюються не лише за певних обставин, у певному середовищі, а й у процесі діяльності, набувають різних форм залежно. Педагогічні умови впливають на рух від мети до результату, тому компоненти педагогічного процесу (суб'єкти, зміст, форми та засоби, просторово-часові рамки) входять до характеристики системи педагогічних умов.

У нашому дослідженні ми виходили з того, що формування духовних цінностей буде більш ефективним, якщо в процесі формування будуть розроблені завдання, ситуації, які ставлять старшокласника в умови творчого розвитку особливості.

Для проведення діагностичної роботи було дібрано комплекс матеріалів, апробованих у педагогічній практиці та адаптованих до завдань нашого дослідження (анкетування, програми інтерв'ю і бесід, тестові завдання, експертна оцінка, програми аналізу документів та продуктів творчої діяльності учнів та ін.).

На підставі аналізу наукової літератури, визначення теоретико-методологічних засад дослідження, результатів констатувального етапу експериментальної роботи були визначені такі педагогічні умови підвищення ефективності процесу формування духовних цінностей старшокласників: орієнтація навчально-виховного процесу на поєднання індивідуальних, національних, загальнолюдських цінностей; використання комплексу мистецтв як засобу формування духовних цінностей особистості старшокласника; поступового нагромадження досвіду спілкування учнів із творами мистецтва в урочній та позаурочній діяльності; організація педагогічної підтримки процесу формування духовних цінностей учнів старшої школи.

У визначенні змістовної сутності запропонованих педагогічних умов у сучасній соціокультурній ситуації ми виходили з того, що склалася у суспільстві, найбільш чутливими опинилися саме старшокласники, оскільки старший шкільний вік – це період визначення своєї власної позиції в усіх сферах життя (робота, подальша освіта, сім'я, любов та ін.), вироблення світогляду, становлення людини як громадянина. У цей віковий період відбувається соціальне

самовизначення людини, її активне включення у громадське життя, формування духовних якостей.

У процесі шкільної життєдіяльності мають бути створені комунікативні ситуації, що вимагають від старшокласників прояву ціннісних орієнтацій у конкретних вчинках, у практичній діяльності. Одним із дієвих методів, здатних забезпечити активну спрямованість старшокласників не лише на засвоєння, а й на прояв духовних цінностей, ми вважаємо метод проєктів.

Найважливішою педагогічною умовою у контексті дослідження виступає поступове нагромадження досвіду спілкування учнів із творами мистецтва в урочній та позаурочній діяльності, використання комплексу мистецтв як засобу формування духовних цінностей особистості старшокласника. Сучасна педагогічна теорія та практика накопичила доволі суттєвий фонд наукових розробок та практичних рекомендацій щодо використання мистецтва як засобу виховання учнівської молоді. Однак, слід визначити окремі акценти щодо технологічних аспектів використання мистецтва у процесі формування духовних цінностей старшокласників.

Проблематизація тексту культури. Засобом для створення проблемної ситуації є проблемне завдання, що може бути створено за допомогою завдань "провокуючого" характеру, які збуджують учнів до висловлювання своєї власної точки зору.

Звернення до філософської поезії. Це можуть бути шляхи соціально-історичного та філософського осмислення людини (М. Лермонтов, О. Пушкін, Т. Шевченко, М. Коцюбинський), залучення до істини через високу духовність (О. Фет, О. Толстой, І. Франко, Л. Українка), відбиття космічного світосприйняття, відчуття космічної цілісності людини як частки нескінченного Всесвіту (О. Блок, В. Брюсов, М. Заболоцький), народна філософія, міфологія, закарбована у фольклорі (С. Есенін, Л. Українка). Саме філософська поезія допомагає побачити світ із його споконвічними основами – Любов, Краса, Істина.

Актуалізація філософських ідей у творах мистецтва. Зв'язок літератури з філософією дає можливість старшокласникам побачити зв'язок часу, вчить застосовувати досвід попередніх поколінь в оцінці подій сучасності, формує особистісний погляд на різні питання. Так, слід наголосити, що філософські ідеї „Майстра та Маргарити“ М. Булгакова захоплюють навіть найбайдужих до літератури.

У процесі вивчення творчості О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка, М. Коцюбинського та ін. можна прослідкувати їхній духовний шлях, зрозуміти світогляд людини. Ф. Достоевський дійшов до висновку, що тільки очищення, тільки краса врятує світ.

Романи Л. Толстого допомагають школярам прослідкувати еволюцію любові, оцінити роль особистості в історії. Побачити, що створює розмаїття культури, зрозуміти, що хвилює людину Заходу дозволяють твори В. Шекспіра, Й.Гете, А. Данте.

Таким чином, історико-філософський аналіз духовного досвіду поколінь на прикладах вивчення літературних творів дозволяє підійти до здійснення цілей духовно-морального виховання особистості, яка здатна будувати життя, гідне людини, за законами Добра, Істини, Краси.

Слід відзначити, що вагоме місце у такій роботі надається бесіді, формулюванню питань та завдань таким чином, щоб школярі поставили себе на місце героїв, замислилися над своїми власними почуттями та вчинками. Учнів слід навчити дивитися на події очима споконвічних цінностей.

Орієнтація на катарсичне забарвлення творів мистецтва. Процес ціннісного становлення особистості має катарсичну основу. Саме орієнтація на катарсичний зміст творів мистецтва збагачує особистість гуманістичними ідеями, сприяє подальшому більш глибокому пізнанню світу, його позитивним змінам з метою створення найсприятливіших умов для розширення свободи людини, її гармонійного розвитку, щастя.

Важливою постає думка Ш. Амонашвілі, що виховуючий, катарсичний вплив творів мистецтва на школярів може бути забезпечений тільки за умови, яка описані у них долі людей, образи та картини дійсності будуть пережиті учнями як реальні, як такі, що спонукають до співчуття [2].

Використання педагогічного потенціалу образів творів мистецтва. Ми ґрунтуємося на ідеї К. Юнга про те, що „людство взагалі у боргу перед емоційною функцією“. Сучасна система освіти, на жаль, апелює переважно до інтелекту. Дуже замало сьогодні йдеться про витонченість почуттів, багатство емоційного світу людини. Слушною постає позиція сучасних дослідників у галузі педагогічної герменевтики, які стверджують що „художньо-образний компонент в педагогічній діяльності є свого роду „каталізатором“ творчості“, що допомагає більш сміливо та яскраво подавати матеріал, необхідний для духовного удосконалення особистості. Саме у словах, почуттях, думках старшокласник отримує уявлення про образ світу, а художні образи мистецтва виступають часткою такого багатогранного світу.

Важливою умовою підвищення ефективності процесу формування духовних цінностей старшокласників обрано організацію педагогічної підтримки процесу формування духовних цінностей учнів старшої школи.

Ефективність педагогічної підтримки старшокласників в аспекті формування їхніх духовних цінностей досягається, якщо в освітньому процесі актуалізується власний, життєвий досвід учнів, моделюються ситуації духовно-морального вибору, здійснюється об'єктивна оцінка рішень на засадах рефлексії, забезпечується вільний вибір дій та вчинків школярів. Теоретичні засади ідеї педагогічної підтримки визначені у дослідженнях О. Газмана, Н. Крилової, А. Мудрика, С. Попової [1, 3, 4] та ін., у концептуальних положеннях класиків гуманістичних психологій А. Маслоу, К Роджерса [5]. Одночасно розвиваються напрями, що розглядають педагогічну підтримку в широкому педагогічному контексті вчені Є. Бондаревська, С. Кульневич, І. Якиманська [6].

Таким чином, сучасні учені пропонують розглядати педагогічну підтримку в системі цінностей освіти, побудови глибинного спілкування в установах освіти, в яких встановлюються постійні комунікативні контакти між учителями та учнями.

Ідея підтримки особистісного і індивідуального розвитку, яка представлена в дослідженнях науковців Р. Бернса і О. Бодальова [7, с. 133].

Вони розглядають психологічну підтримку розвитку особи через створення доброзичливого психологічного клімату. У свою чергу О. Асмолов розуміє підтримку як сприяння в розвитку; А. Мудрик – як допомогу в соціальному вихованні; Н. Міхайлова, С. Юсфін, Т. Анохіна визначають місце педагогічної підтримки поза процесами соціалізації і індивідуалізації.

О. Газман розглядав процеси самосвідомості, саморозвитку, самодіяльності, самовизначення, самореалізації. На його думку, всі вони в рівній мірі стосуються сфери здоров'я, навчання, спілкування, творчості, дозвілля, потребують педагогічної підтримки і є його проблемами [1]. І далі дослідник визначає, що педагогічна підтримка у гуманістичному підході до освіти включає три провідних напрями реальної педагогічної діяльності: 1) забезпечення внутрішніх умов (установок, потреб, здібностей) для саморозвитку (через механізми самопізнання, рефлексії, самоаналізу, цілепокладання, фізичного і психічного захисту, діяльності самоздійснення); 2) створення сприятливих зовнішніх умов

для психічного і біологічного існування; 3) організацію мікросоціального середовища (гуманістичні стосунки, спілкування, творча діяльність, психологічний клімат та ін.) [1].

Отже, важливими у процесі надання педагогічної підтримки старшокласникам ми визначили: згоду учня на допомогу і підтримку; опору на наявні сили і потенційні можливості особи; віру в ці можливості; орієнтацію на здатність старшокласника самостійно розвивати власні ціннісні установки; спільність, співпраця, сприяння; конфіденційність; доброзичливість; рефлексивно-аналітичний підхід до процесу і результату.

Резюме. Педагогічними умовами формування духовних цінностей старшокласників являються: організаційні, змістові, методичні (проблематизація тексту культури, звернення до філософської поезії, актуалізація філософських ідей у творах мистецтва, орієнтація на катарсичне забарвлення творів мистецтва, використання педагогічного потенціалу образів творів мистецтва). Взагалі, формування духовних цінностей старшокласників за поданими педагогічними умовами передбачає урахування того, що становлення ціннісного світу, передача ціннісного досвіду від покоління до покоління включає оволодіння накопиченого людством досвіду, що націлює на комплексний підхід у розгляді провідних педагогічних умов: організаційні, змістовні, методичні. Акцентуємо увагу на тому, що запропоновані педагогічні умови повинні використовуватись з урахуванням особистісно орієнтованого підходу. Саме такий підхід, на нашу думку, сприяє підвищенню рівня сформованості духовних цінностей старшокласників і забезпечує його позитивний результат. **Ключові слова:** педагогічні умови, формування духовних цінностей, організаційні умови, змістовні умови, методичні умови, педагогічна підтримка.

Резюме. Педагогическими условиями формирования духовных ценностей старшеклассников являются: организационные, смысловые, методические (проблематизация текста культуры, обращения к философской поэзии, актуализация философских идей в произведениях искусства, ориентация на катарсический расцвет произведений искусства, использования педагогического потенциала образов произведений искусства). Вообще, формирование духовных ценностей старшеклассников при учете педагогических условий предусматривает учет того, что становление ценностного мира, передача ценностного опыта от поколения к поколению включает овладение накопленного человечеством опыта, который нацеливает на комплексный подход в рассмотрении ведущих педагогических условий: организационные, содержательные, методические. Акцентируем внимание на том, что предложенные педагогические условия должны использоваться с учетом личностно ориентированного подхода. Именно такой подход, по нашему мнению, способствует повышению уровню сформованности духовных ценностей старшеклассников и обеспечивает его позитивный результат. **Ключевые слова:** педагогические условия, формирование духовных ценностей, организационные условия, смысловые условия, методические условия, педагогическая поддержка.

Summary. The pedagogical conditions of spiritual values of senior students are: organizational, substantive, methodical (the problem setting of the text of culture, the appeal to philosophical poetry, actualization of philosophical ideas in works of art, focus on cathartic colour of works of art, the usage of pedagogical potential of images in the works of art). In general, the formation of spiritual values of senior students, within mentioned conditions, takes into consideration that the formation of the spiritual outlook and experience is passed from generation to generation and involves mastering of the gained human experience that focuses on a complex approach in studying the leading pedagogical conditions: organizational, substantive and methodological. It is emphasized that the suggested pedagogical conditions should be used with individual approach. This approach, in our opinion, will help increase the development of spiritual values of senior students and provide its positive result. **Keywords:** pedagogical conditions, the formation of spiritual values, organizational conditions, substantive conditions, methodical conditions, pedagogical support.

Література

1. Газман О. С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века / О. С. Газман // Новые ценности образования. Вып. 6. – М., 1996. – С.10 - 37.
2. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М.: Издат. Дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 461с.
3. Крылова Н. Б. Культурология образования / Н. Б. Крылова. – М.: Народное образование, - 2003. – 272 с.
4. Мудрик А. В. Современный старшеклассник: проблемы самоопределения. / А. В. Мудрик – М., 1977. – 64 с.
5. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности: Тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 108-117.
6. Бондаревская Е. В., Кульневич С. В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания: учебн. пособие / Е. В. Бондаревская, С. В. Кульневич. – Ростов-н/Д: Творческий центр «Учитель», 1999. – 560 с.